

סוקרים ספרים

אובדנים שאינם מוות

נחמי באום (2021)

תל אביב: רסלינג, 253 עמודים.

ספרה של נחמי באום מתמקד בנושא מוכר אשר אינו זוכה להכרה חברתית ומקצועית רחבה: התחושות שמעלים אובדנים שאינם מוות. אובדנים אלה מתרחשים לאורך חיינו לעיתים כחלק מהתפתחות נורמטיבית, למשל התבגרות של ילד ועזיבתו את בית ההורים, ולעיתים עקב אירועים שאינם בהכרח צפויים, כמו גירושין, הוצאת ילד מחזקת הוריו ועוד. במבוא לספר חולקת המחברת את התלבטויותיה לגבי העלאת הנושא, ושואלת אם ההתעלמות ממנו בשיח האקדמי והקליני אינה משמשת למעשה מנגנון הגנה אל מול כאב שאין בכוחנו לשאת, מתוך הנחה שההתמודדות עימו תהיה קלה יותר אם לא ייחשף. באום משתפת את הקוראים כי בסופו של דבר היא בחרה לכתוב את הספר מתוך חשיפה לחוויותיהם האישיות של תלמידיה, שביקשו לתת קול למצוקות שנבעו מאובדנים שאינם מוות אשר חוו. מתן קול לתחושות אלו מלווה את הקוראים לאורך כל הספר, דרך קטעים מהספרות, השירה ודברי המרואיינות שמציגה באום.

חלקו הראשון של הספר מתמקד בהמשגה כוללת של אובדנים שאינם מוות. הפרק הראשון של חלק זה עוסק בשאלה מהם האובדנים שאינם מוות, ומדוע הם מוגדרים על דרך השלילה ולא על פי מהותם. באום מדגישה כי המילה "אינם" מבטאת חוסר או היעדר, ולפיכך בשיח החברתי האובדנים הללו אינם נחשבים לנושא שיש לתת עליו את הדעת מתוך תפיסת משמעות האובדן. עקב כך, האדם שחווה את האובדן נשאר פעמים רבות בודד עם תחושות הכאב והצער. נוסף על כך, הדבר מעלה גם שאלות אצל הפרט שחווה את האובדן לגבי הדרך שבה הוא מארגן ומבנה את תחושותיו סביב אירוע זה. למשל, האם המילים המשמשות לתיאור התחושות שמעלה אובדן הנובע ממוות רלוונטיות להבניית חוויית האובדן שאינו בעקבות מוות? להסבר השימוש על דרך השלילה מביאה באום גם את טענתו של פרויד במאמרו "השלילה" (1925), שבו הוא דן בדרכים המאפשרות להעלות למודעות תוכן מודחק מאיים תוך שלילת האיום שלו. בתוך כך היא מדגישה כי אף שהאובדן לא נבע ממוות, הוא בכל זאת מעלה תחושות של כאב וצער שהינן נורמטיביות לחוויה של אובדן.

בפרק השני בחלק זה מביאה באום שלושה זרמים מחקריים שבחנו התאבלות לאחר אובדנים שאינם מוות. הראשון שבהם הוא הזרם הפסיכואנליטי. כבר מהכותרת "הזרם הפסיכואנליטי והמחקר: האמנם, האבל הוא באופן קבוע תגובה לכל אובדן?", ניתן להקיש שכנראה התשובה מורכבת יותר. בהמשך הפרק מתוארות תפיסות האובדן של תאורטיקנים, חוקרים ופסיכואנליטיקאים שונים, שכמעט כולם התייחסו לאובדן באופן רחב יותר ולא רק למוות, והדגישו את חשיבותם של תהליכי ההתאבלות ואת המאפיינים הרגשיים שלהם. אך למרות זאת, ההתייחסות לאובדנים שאינם מוות, למשל סוף עונת הפריחה בטבע כדוגמה לארעיות, אובדן אהבה, אובדן איבר, העברת ילד לאימוץ ועוד – לא נעשה ניסיון להגדיר את התחושות שמעלים אירועים אלו כסוג ייחודי של אובדן, או למצוא דמיון

ושוני בין סוגי אובדנים אלו לחוויות של אובדן בעקבות מוות ואובדנים אחרים. הזרם השני, שקשור גם הוא לתפיסה הפסיכואנליטית, דן בקשר בין התפתחות הנפש להתאבלות, וטוען כי חוויות אובדן בגיל הילדות הצעירה ובגיל ההתבגרות מעצבות את חוויית האובדן לאורך החיים. לדברי באום, תאורטיקנים מגישה זו תיארו התאבלות בעקבות אובדנים שונים ולא רק כאלה שנובעים ממוות, וראו ביכולת ההתאבלות פונקציה של תהליך התפתחות - אך גם הם לא הבחינו בין אופיים השונה של האובדנים. הזרם השלישי, שדן ב"אובדן עמום" או "יגון לא מוכר", הוא זרם חדש יותר שקיבל תאוצה בשיח על אובדן בעשורים האחרונים. זרם זה נותן מקום רב לאובדנים שאינם בהכרח מוות, כמו ה-ambiguous loss שהגדירה פאולין בוס (Boss, 1999). זרם זה היה הראשון שדן באופן ישיר באובדנים שאינם מוות, והוא הרחיב את ההסתכלות על תהליך האבל מהרמה הנפשית בלבד לרמה הבין-אישית הרחבה יותר.

הפרק השלישי מתאר בצורה מרתקת את תופעת העצבות. הדיון מרחיק אל מעבר לתיאור מאפייני העצבות, ודן בשאלה חשובה - מה בין עצבות לדיכאון? כיצד השיח הבין-אישי יכול לתת מקום לעצבות, ומתי עלולה להפוך העצבות מהאובדן לדיכאון (פרויד, 1917)? בפרק הרביעי והאחרון בחלק זה מציגה באום את ייחודיותם של תהליכי ההתאבלות שאינם מוות, תוך התבוננות ברובד התוך-אישי, הבין-אישי והחברתי. הפרק מציג את המציאות המתהווה בעקבות האובדן: באובדן בעקבות מוות המציאות ברורה מאוד, גם אם קשה לקבל אותה - האדם שאבד לא נמצא עוד בין החיים, ואילו באובדנים שאינם מוות האובייקט האבוד ממשיך לחיות ולקיים דיאלוג (לעיתים דיאלוג תוך-נפשי) עם המתאבל. לעיתים הבדלי המציאות האובייקטיבית שבין האובדן ממוות והאובדן שאינו בעקבות מוות מעוררים קשיים נוספים בתהליך ההתאבלות, רבים מהם סובבים סביב התגובות הבין-אישיות וההקשר החברתי-תרבותי, כפי שעולה מציטוט שהציגה באום בקטע זה ומוכר כל כך לרבים מאתנו: "פרופורציה, אף אחד לא מת".

חלקו השני של הספר דן במספר סוגי אובדנים שאינם מוות. בחלק זה מתמקדת המחברת בשלושה נושאים מרכזיים שאותם היא מגדירה כשלוש מגירות. המגירה הראשונה כוללת מצבים שבהם הייתה בעבר קרבה בין אנשים, ובגלל שינויים - חלקם בעקבות התפתחות וגדילה טבעיות, וחלקם עקב תהליכים לא צפויים המתרחשים לאורך החיים - נוצר מרחק פיזי ו/או רגשי הגורם לתחושת אובדן. במקרים אלה המיקוד מופנה אל תחושותיו של האדם שממנו חלה ההתרחקות. באום מתמקדת בתהליך הספרציה-אינדיבידואציה המתרחש בעקבות גדילה והתפתחות של ילדים מנקודת מבטה של האם, בניגוד להתמקדות בנקודת המבט של הילד המקובלת בדרך כלל בספרות. יש לציין כי בנקודה זו, בעקבות השינויים המהירים בתפקידי המגדר בעשורים האחרונים, ניתן היה לצפות כי הנושא יבחן מנקודת מבטם של שני ההורים, ובהמשך לכך אפשר יהיה לדון גם בשאלה כיצד הקשר בין ההורים מעצב את חוויית האובדן. בפרק הבא במגירה זו מוצגים אובדנים שגורמים לפגיעה בתפקיד הקשור לזהותו של האדם - למשל פגיעה בתפקיד ההורי, שיכולה לנבוע מהוצאת/יציאת ילד מהבית או בעקבות התרת נישואין. חשוב לציין שמצבים של התרת נישואין עשויים לעורר תחושה של אובדן כפול של תפקיד וזהות, הן כבן/בת זוג והן כהורה.

במגירה השנייה נדון אובדן הציפיות: דבר שציפינו לו ולא התקיים. באום מתמקדת בשני מצבים ששניהם קשורים בהקמת משפחה: הציפייה להיות הורה והציפייה להיות בן/בת זוג. גם כאן רוב הדוגמאות מתמקדות בנשים. המגירה השלישית שונה משתי הקודמות ומתארת אובדנים הקשורים בהתפתחות ומלווים לא פעם גם ברגשות שמחה, אך האובדן שמורגש במקביל אליהן נותר ללא קול

ומקום. כך מתארת באום לידת ילד ראשון, שמעוררת מחד גיסא שמחה אך מאידך גיסא גם חוויה של אובדן תחושת החופש. גם בפרק זה קיימת התמקדות בעיקר בתהליכים שעוברות נשים, וחסרה ההסתכלות מנקודת מבטם של גברים.

הספר שכתבה באום הוא מקורי ועוסק בנושא שנדון עד כה אך מעט במחקר ובשיח על אובדן ואבל. הספר כתוב בצורה מרתקת ומשלב בין חומר תאורטי ומחקרי לבין קטעי ספרות ושירה רבים, ולצידם סיפורים של מרואיינים – הן מקרב הסטודנטים של באום, והן מתוך מחקרים קודמים על נושא האובדן. הפסיפס המיוחד שיוצרת המחברת בין התאוריה לספרות ולראיונות מעניק לקוראים תחושה של קרבה לחומר הקשה והכואב, והרי הקרבה לאחר היא אחת הדרכים המוזכרות להתמודדות עם כאב האובדן. הספר כתוב בצורה שיכולה להתאים הן לאנשי מקצוע מנוסים, הן לסטודנטים והן לקהל הרחב שאינו בקיא בתאוריות השונות של אובדן. הביקורת היחידה שהעליתי במספר מקומות היא ההתמקדות בביטויי האובדן שאינו מוות בעיקר אצל נשים, אבל כפי שכתבה המחברת במבוא – היה עליה לצמצם חומר רב שנאסף על שולחנה בנושא, וייתכן שניתוח מורחב יותר של אובדנים שאינם מוות ייעשה בספר הבא.

סוקרת: מיכל שמאי

מקורות

פרויד, ז. (1917/2008). **אבל ומלנכוליה** [תרגום: אדם טננבאום]. תל אביב: רסלינג.

פרויד, ז. (1925/2007). השלילה [תרגום: דנית דותן]. **מטעם**, 11, 154-157.

Boss, P. (1999). *Ambiguous loss: Learning to live with unsolved grief*. Harvard University Press.

לקראת הבנה מחודשת של עולמו של הילד עם האוטיזם

עירית חגי

ירושלים: כרמל, 2022, 350 עמודים.

ספר זה הוא עיבוד לעבודת הדוקטורט של חגי, שנכתבה במסגרת היחידה ללימודים בין-תחומיים בתוכנית ללימודי פרשנות ותרבות באוניברסיטת בר אילן. לאורך הספר מנסה חגי להבין את עולמו הסובייקטיבי של הילד עם האוטיזם, וטוענת כי ישנה לקונה בסוגיה זו, בפרט בהקשר לשאלה מיהו הילד הנמצא בחדר הטיפול וכיצד ניתן ליצור איתו קשר.

ישנה חשיבות רבה לעיסוק בילד עם האוטיזם לאור ממצאיהם של מחקרים אפידמיולוגיים המצביעים על כך שכיום נצפים 66 מקרים של אוטיזם לכל 10,000 לידות, בהשוואה למקרה אחד ל-10,000 לידות בעבר. לא ברור אם מדובר בשכיחות יתר של התופעה או עלייה בשכיחות האבחון, ויש הטוענים כי ילדים שהיו מאובחנים בעבר עם ליקויים התפתחותיים שונים מאובחנים כיום עם אוטיזם. חגי מציעה בספרה מבט תאורטי ופרקטי שיטתי על סוגיה זו, אך ייחודיות הספר היא בבחירתו בגישה אינטר-דיסציפלינרית שמדגישה לא רק את התהליכים הפסיכופתולוגיים המאפיינים את חקר האוטיזם או את הביולוגיה של האוטיזם, אלא גם את החוויה הסובייקטיבית של הילד, שעשויה להאיר על עולמו הפנימי ולעזור לנו להבין.

הספר מורכב מחמישה פרקים. הפרק הראשון דן בגורמים ההיסטוריים והחברתיים שהובילו לשינויים בתפיסת האוטיזם. ראשיתו בתיאור התפיסות שהיו מקובלות במאה השלוש-עשרה, אז נקראו אנשים עם אוטיזם "השוטים הקדושים"; הוא ממשיך בהצגת מחקריהם של חוקרים חלוצים בתחום – בראשם ליאו קאנר, שהיה הראשון שכתב מאמר מדעי בתחום ב-1943, והנס אספרגר, שתיאר את האוטיזם בצורה קיצונית פחות מקאנר; ולבסוף מגיע לתאוריה הפסיכואנליטית של ברונו בטלהיים על אודות הגורמים לאוטיזם, והשימוש שלו במושג "אימהות קרות" שטבע קאנר לתיאור הפסיכופתולוגיה שעמדה בבסיס התופעה.

זה המקום לציין שקאנר עצמו, שהאשים במחקריו המוקדמים את הורי הילד בגרימת ההסתגרות האוטיסטית, חזר בו מטענה זו ב-1969 – אך רק שנים לאחר מכן הסכימו גם מדענים אחרים כי מדובר בתופעה ביולוגית, ונזנחה "השערת האם הקרה". חגי דנה בגלגוליה של אבחנת האוטיזם לאורך השנים עד שהגיעה להגדרה המקובלת כיום במדריך לאבחון וסטטיסטיקה של הפרעות נפשיות DSM-5 – "הפרעת הרצף האוטיסטי" (Autistic Spectrum Disorder – ASD), שנחשבת לרצף אבחנתי הנע בין דרגה קלה, בינונית ועד קשה.

הפרק השני של הספר עוסק בתרומתן של גישות פסיכואנליטיות להבנת עולמו הרגשי של הילד עם האוטיזם, ובוחן דרכן את האופן שבו מכונן הילד את העצמי גם כשהוא לא מפתח שפה מילולית. חגי משתמשת במגוון גישות מתחום תאוריות יחסי האובייקט העוסקות במישרין בכינון העצמי והעולם הרגשי של הילד עם האוטיזם, כמו גישתן של טסטיין, אסתר ביק, מלצר ואן אלורז. היא דנה בתרומתם של המושגים שפותחו בגישות הללו, בהם הזדהות דביקה, מחסומים אוטיסטיים, נוכחות חיה ופונקציית ההשבה, להבנת תהליכים של כינון העצמי. בהמשך דנה חגי בגישות הקלאסיות של

מלאני קליין, ויניקוט וביון, שמציגות את יחסי האובייקט כמרכז חיי הנפש. לבסוף היא דנה בגישתו התאורטית של אוגדן, שהרחיב את ההתבוננות הקלאיניאנית לעמדה האוטוסיסטית-מגעית; בגישתו של בולאס על "הידוע שאינו נחשב"; ובגישתו של מיכאל בלינט על אזורי הנפש השונים.

הפרק השלישי של הספר נעזר בתאוריות מתחום הפילוסופיה של השפה כדי לתאר כיצד מכונן הילד עם האוטיזם את עולמו הרגשי הסובייקטיבי גם ללא שפה. תחילה נדונה משנתה של סוזן לנגר על אודות רגש וצורה, ולאחר מכן מוצגים מושגיו של לודוויג ויטגנשטיין על האופן שבו השפה מכוננת את התודעה של האדם. בהקשר זה דנה חגי בהרחבה במושג אינטנציונליות, שמכוון לעניין שמגלים אנשים עם אוטיזם בעולם החברתי והיכולת שלהם להיענות לכללים חברתיים, וכן במושג החשוב של "הפצים אוטיסטיים" שטבעה טסטיין. חגי מתארת את מאפייני השפה האוטוסיסטית, שלעיתים מכילה מילים ומשפטים ולעיתים היא מאופיינת במופע כמו-שפתי, ומדגימה זאת דרך ויניטוט של ילדים בטיפולה. נוסף על כך היא מחדדת את המושג "שפה פרטית" בקרב אנשים עם אוטיזם, שנועדה למנוע מגע עם חוויות רגשיות מציפות. היא גם מרחיבה את הדיון על הרגשות במרחב הנפשי של האדם עם האוטיזם, ומסיימת במשמעות הטיפולית של כל ההמשגות הללו.

הפרק הרביעי עוסק באופן שבו מכונן הילד עם האוטיזם את עולמו הרגשי באמצעות הספרות. חגי פותחת בדיון על החיבור רב-השנים בין הפסיכואנליזה לספרות, וממשיכה בתיאור האופן שבו ניתן לכוון את העצמי והחוויה הרגשית של הילד באמצעות סוגת המדע הבדיוני. היא מסבירה כי מאפייני ספרות המדע הבדיוני קשורים לכינון העצמי והחוויה הרגשית, בזכות העיסוק בשאלות של זהות, תחושת ביטחון ושליטה ונגיעה בפנטזיה הלא-מודעת שבנפש. בעזרת דוגמאות היא מראה כיצד סוגה ספרותית זו יכולה לשמש "מגרש משחקים" ומטאפורה לעולם האמיתי של ילדים עם אוטיזם. נוסף על כך מפרטת חגי על האופן שבו המדע הבדיוני נותן מענה לתחושות של ניכור, חוסר שייכות ובדידות של הילד עם האוטיזם, מאפשר לו לשאול שאלות לגבי צורת חייו, אמונותיו ותפיסת עולמו. חגי מדגימה כיצד הלא-מוכן במדע הבדיוני, מה שנמצא מעבר לגבול הידיעה של האדם, מתכתב עם עולמו של הילד. עוד היא מזכירה היבטים של התמודדות עם המובן מאליו, ממש כמו בעולמו של הילד עם האוטיזם שבו הדברים מתרחשים בתבנית קבועה וללא שינוי, ומדגימה כיצד אגדות יכולות לתרום לכינון העצמי של הילד עם האוטיזם בשל המבנה הקבוע של פתיחה שלווה וסיום של שביניהם מתרחשת העלילה, לצד יסודות נוספים האופייניים לסוגה זו כמו חזרתיות, עיסוק במשאלות כמוסות של הגיבור, קיטוב ויסודות על-טבעיים. בסוף הפרק היא דנה במקומה של היצירה הספרותית בהנגשה בלתי אמצעית של חוויית השימוש במנגנונים אוטיסטיים ובהגנות אוטיסטיות גם אצל אנשים שאינם לוקים באוטיזם, כולל הוריו של הילד עם האוטיזם, שיכולים להשתמש בהגנות אלו בבואם להתמודד עם בשורת האבחנה של בנם או בתם.

הפרק החמישי והאחרון עוסק בילדים עם אוטיזם בחדר הטיפול, ודן בשאלה מיהו הילד הנמצא בחדר. המחברת מציגה שלושה מקרים: הראשון הוא המקרה של יעל, ילדה המאובחנת עם אוטיזם ברמת תפקוד נמוכה וממעטת מאוד ליצור קשר עם סביבתה. חגי מדגימה כיצד דרך המשגות הלקוחות מהפילוסופיה של השפה יכול המטפל להבין את עולמה הסובייקטיבי. השני הוא המקרה של אמיר, נער בתפקוד גבוה הנמשך לסוגת המדע הבדיוני ומשתמש בה כדי להבין את העולם החברתי. והשלישי הוא המקרה של יוגב, נער הנמשך לסוגת האגדות ומשתמש בה כדי לכוון את עולמו הרגשי ואת חוויית העצמי שלו.

לסיכום, ספרה של עירית חגי הוא מסע תאורטי ופרקטי שיש בו עומק רב, חדשנות וכלים מעשיים לעבודה עם ילדים על הרצף האוטיסטי. הספר מיועד בראש ובראשונה לאנשי מקצוע שעובדים בחדר הטיפול עם ילדים עם אוטיזם, ועסוקים בשאלה מיהם אותם ילדים וכיצד ניתן לקדם את הבנת עולמם. המבנה של הספר מאפשר גם להכשיר אנשי מקצוע בתחום העבודה עם ילדים אלה מאחר שהוא סוקר את האופן שבו ההיסטוריה, התרבות והחברה עיצבו את תפיסת התופעה ואולי גם השפיעו על הבניית אבחונה.

המנעד הרחב של התאוריות שדרכן מתבוננת חגי על התופעה מאפשר לקוראים הבנה מעמיקה של התופעה לצד העלאת מחשבות חדשות על תפיסותיה האפשריות. בסיום הקריאה עולה התחושה שמוזכרת בכותרת הספר: תחושה של הבנה מחודשת. זאת ועוד, המבט על התופעה דרך הסוגה הספרותית של המדע הבדיוני והאגדה מציע שיטת עבודה חדשה לכינון העצמי של ילדים ונוער עם אוטיזם, וכלי עבודה זה יכול להתווסף לכלי העבודה המקובלים בתחום.

הספר יכול להתאים גם להורים לילדים המאובחנים על הרצף האוטיסטי, ולו רק בגלל שהוא מספק ראייה אופטימית על הדרכים המיוחדות של ילדים אלו להעביר את החוויה הרגשית שלהם. נראה כי דרך הספר הופכים הילדים עם אוטיזם לנגישים יותר לאדם שחושב חשיבה סימבולית ומתפקד באזורים שאותם כינתה קליין דפרסיביים, ובכך חשיבותו.

סוקרת: שירלי בן שלמה